

Katarzyna Płaszczyńska-Herman

Oprawianie jako etap produkcji

O związkach drukarzy, księgarzy i introligatorów

TERMINUS

t. 23 (2021)

z. 2 (59)

s. 135–155

www.ejournals.eu/

Terminus

Abstract

Bookbinding as a Stage of Book Production: On the Relations Among Printers, Booksellers, and Bookbinders

This work discusses the trade of bound books in 16th century Poland. Its first part presents some insights into this topic based on extant archival sources, including earlier studies. In the centuries following the invention of the printing press, books were generally sold in the form of loose sheets, and binding was to be commissioned by the buyer. Those trading in books – booksellers, printers and bookbinders – could also have the books bound before offering them for sale. So far this topic has not received broader attention, though numerous remarks about books being bound for sale appeared e.g. in the works of Monika Jaglarz (*Księgarstwo krakowskie XVI wieku*, Kraków 2004) and Edward Różycki (*Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku*, Katowice 1991). The primary sources of information are here 16th century booksellers' inventories, preserved in the Krakow City Archives, such as those of Piotr Reismoller, Maciej Szarfenberg and Zacheusz Kessner bookshops. Next to unbound copies, those inventories list between 10 and 20 percent of bound books (*ligata*). There are also records of cooperation between bookbinders and booksellers, who probably commissioned the binding of some copies for sale (e.g. contracts between the publisher and bookseller Jan Haller, and the bookbinders Piotr Walde and Henryk Süßmund). Such cooperation is also evidenced by large quantities of waste paper used in the bindings, coming from a single printing house, which hints at collaboration of the printer Łazarz Andrysowicz and the bookbinder Jerzy Moeller. Traces of bound book trade have been found not only in Krakow, but also in Lwów, Poznań and Warszawa. Bound books were also sold by bookbinders, as witnessed by the 16th century inventories of Maciej Przywilcki and Stefan Terepetka, listing the prices and types of bindings of the copies being offered for sale. The second part of this work presents two copies of the Polish translation of the Bible, published in Krakow in 1599, which had probably been bound before sale. Of special interest among the decorations on the bindings are the titles *Biblia* impressed with a woodcut block, an empty oval cartouche with room for a coat of arms, and a quote from the Book of Joshua, pressed onto the front cover.

Keywords

bookbinding,
bound book
trade in 16th
century Poland

Mimo iż zainteresowanie oprawami nie jest zjawiskiem nowym, bo wspominał o nich już Joachim Lelewel, później zaś temat podjęli tak wybitni historycy książki jak Aleksander Birkenmajer, Kazimierz Piekarski, Maria Krynicka czy Anna Lewicka-Kamińska, to dopiero od kilkunastu lat na nowo tworzy się środowisko zainteresowane dziejami introligatorstwa w Polsce. Do najważniejszych osiągnięć ostatnich lat z pewnością należą publikacje toruńskiego środowiska konserwatorów i historyków sztuki¹, poznańskiego środowiska archiwistów² czy kolejne publikacje powstające dzięki pracom bibliotekarzy naukowych³, publikowane między innymi w tomach gromadzących materiały z cyklicznej konferencji tegumentologicznej, organizowanej przez UMK w Toruniu. Bibliotekarze i konserwatorzy, a także archiwiści i historycy sztuki podejmują tematy z pogranicza badań proveniencyjnych, bibliotekoznawczych, historii sztuk plastycznych, dziejów rzemiosła, a nawet badań socjologicznych. Zajmują się różnymi zagadnieniami, od analizy całego księgozbioru wybranego właściciela, przez drobiazgową analizę dekoracji oprawy i próbę umieszczenia jej w kontekście prądów obowiązujących w owym czasie w sztukach plastycznych, dalej: badania archiwalne dążące do poznania historii rzemiosła, wydobywające z dokumentów nazwiska i fakty z życia dawnych introligatorów, aż po analizę konstrukcji oprawy, techniki jej wykonania oraz cech

¹ Między innymi dotychczas wydane dwa tomy studiów pokonferencyjnych: *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015; *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, Toruń 2017; A. Wagner, *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016 (tam dalsza bibliografia autora); M. Pronobis-Gajdzis, *Niewidoczne dla oczu. Przyczynke konserwatora-restauratora książki do badań tegumentologicznych*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, s. 345–364; E. Chlebus, *Dawne introligatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze*, w: *Iubilaum Warmiae et Bibliothecae*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016, s. 84–105; E. Chlebus, *Elementy przybyszowe w oprawach późnogotyckich*, „Roczniki Biblioteczne” 61 (2017), s. 67–84.

² Między innymi: M. Muraszko, *Wybrane oprawy ksiąg z prywatnych bibliotek polskich w zbiorach kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego*, „Studia Europaea Gnesnensia” 12 (2015), s. 261–274; P. Pokora, M. Muraszko, *Skarby drukarstwa i introligatorstwa ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Katalog wystawy w Bibliotece Raczyńskich, Poznań 5–30 maja 2015*, Poznań–Gniezno 2015; M. Muraszko, *Oprawy ksiąg arcybiskupa gnieźnieńskiego Wojciecha Baranowskiego*, w: *O miejsce książki w historii sztuki*, cz. 2: *Państwo i Kościół. W rocznicę chrztu Polski*, red. A. Gronek, Kraków 2019, s. 107–116.

³ M. Czapnik, *Bożogrobca Stanisław z Łowicza i jego księgozbiór*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi. Studia i Materiały” 17 (1996), s. 17–49; eadem, *Oprawy poznańskiego Monogramisty MC*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, s. 133–166; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Centuria druga*, Warszawa 2001; eadem, *Sztuka introligatorska w staropolskiej Warszawie*, „Sesje Varsavianistyczne” 15 (2006), s. 9–306; eadem, *Rozpoznać i scalić rozproszone – o znakach własnościowych ksiąg z dawnych kolekcji klasztornych*, w: *Przestrzeń klasztoru – przestrzeń kultury. Piśmiennictwo, książka, edukacja*, red. J. Pietrzak-Thébault, Ł. Cybulski, Warszawa 2017, s. 331–356; J. Partyka, *Pergamin, skóra, papier. Oprawy ksiąg z biblioteki kamedulów z krakowskich Bielani*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, s. 261–275; D. Sidorowicz-Mulak, A. Wagner, *Dzieło Vesaliusa w sprawie Mistrza Dawida a problem początków księgozbioru Zygmunta Augusta*, „Roczniki Biblioteczne” 59 (2015), s. 3–24.

warsztatowych poszczególnych introligatorów⁴, a także roli oprawy w manifestowaniu treści światopoglądowych i kształtowaniu wizerunku właściciela. Stosunkowo niewielu badaczy podejmowało natomiast szerszej zakrojone badania na temat handlu książką oprawioną, dlatego też warto przypomnieć o istnieniu tego interesującego zagadnienia.

Nie ma dowodów na obecność na rynku księgarskim książek już oprawionych dostarczają badania nad szesnastowiecznym księgarstwem krakowskim⁵ oraz prace poświęcone siedemnastowiecznemu rzemiosłu introligatorskiemu we Lwowie⁶. W materiałach archiwalnych zachowały się informacje o współpracy introligatorów i księgarzy, działalności handlowej samych introligatorów, a także obecności na półkach księgarskich oprawionych książek, w tym wzmianki o materiałach, z których zostały wykonane.

W niniejszym rozważaniu, będącym w dużej mierze podsumowaniem dotychczasowej wiedzy na ten temat, punktem wyjścia staną się inwentarze szesnastowiecznych księgarzy krakowskich, które odnotowują informację o książkach oprawionych, a niekiedy doprecyzowują typ oprawy. Następnie zostanie rozwinięty wątek współpracy introligatorów i księgarzy (bądź drukarzy w przypadku księgarń nakładowych), a także wskazane zostaną udokumentowane przypadki przekazywania introligatorom przez księgarzy książek do oprawienia. Omówiony zostanie też udział przedsiębiorstw wielobranżowych w produkcji książek oprawionych oraz zwyczaj zatrudniania przez drukarnię czeladników introligatorskich. Poza tym ukazana zostanie rola introligatorów trudniących się sprzedażą książek. Niekiedy stawali się oni przede wszystkim bibliopolami (zawodowymi księgarzami), często zaś sprzedawali książki w posiadanych kramach, czego dowody znajdujemy w zachowanych inwentarzach introligatorów końca XVI i początku XVII wieku z Krakowa i Lublina. Na końcu omówione zostaną dwa egzemplarze Biblii w przekładzie Jakuba Wujka, wydane w Krakowie w 1599 roku, prawdopodobnie oprawione z przeznaczeniem na handel.

Inwentarze księgarskie

W Archiwum Państwowym w Krakowie zachowały się szesnastowieczne księgi wójtowskie, w których odnotowywano umowy i spory między obywatelami miasta, ale także kopiuwano inwentarze spadkowe krakowskich mieszczan, w tym

⁴ E. Chlebus, *Śladami introligatorstwa warmińskiego. O późnogotyckim warsztacie przypisywanym do Lidzbarka*, w: *Introligatorzy i ich klienci*, s. 25–48; J. Zamrzycka, *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku. Typologia cech warsztatowych*, Toruń 2014.

⁵ M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie w XVI wieku*, Kraków 2004.

⁶ E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad introligatorstwem i handlem książką*, Katowice 1991.

wykonujących zawody związane z produkcją i rozpowszechnianiem książki⁷. Odnalezione w aktach inwentarze księgarskie dzielą asortyment księgarni na książki oprawione i nieoprawione, niekiedy dołączając informację o formacie, a także o sposobie wykonania oprawy (np. w skórę lub półskórek). Choć opisy opraw są bardzo ogólne, to jednak ich zróżnicowanie (a nie tylko podział na oprawione i nieoprawione) pozwala przypuszczać, że pod względem oprawy asortyment księgarni mógł być dość różnorodny.

Inwentarze dają wgląd w wybór towarów zarówno dużych składów księgarskich, mających na stanie po kilka tysięcy egzemplarzy (np. sklep Macieja Szarfenberga, Jana Thenauda czy Zacheusza Kessnera), jak i kramarzy, których asortyment nie przekraczał kilkuset książek. Inwentarz książek Jana Thenauda, przez jakiś czas nadwornego księgarza Stefana Batorego, spisany po jego śmierci, notuje 6552 egzemplarze książek, w tym 200 egzemplarzy oprawionych⁸. W podobnym okresie (ok. 1568–1602) w księgarni Zacheusza Kessnera znajdowało się ponad 15 500 egzemplarzy książek, w tym 399 egzemplarzy (w różnych formatach) oprawionych, a także 11 książek antykwarycznych⁹.

Wśród książek należących do księgarza Piotra Reismollera, spisanych przez urzędników miejskich w grudniu 1538 roku, z 39 pozycji 23 przechowywane były w postaci luźnych składek, 16 było oprawionych. W spisie sporządzonym pół roku później z 90 egzemplarzy (40 pozycji) 14 było oprawionych¹⁰.

Tabela. 1. Procent książek oprawionych dostępnych w krakowskich księgarniach w momencie sporządzenia inwentarza

Księgarz	Data sporządzenia inwentarza	Liczba egzemplarzy	Egzemplarze oprawione	Procent egzemplarzy oprawionych (w przybliżeniu)
Piotr Reismoller	XII 1538	ponad 90	16 pozycji inwent., nie notuje egzemplarzy	–
	VI 1539	90	14	15
Michał Wechter	1542	12 320	(dział książek oprawionych)	–

⁷ M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie...*, s. 10.

⁸ *Ibidem*, s. 65. Fragment inwentarza Jana Thenauda (wymieniającego książki oprawne i nieoprawne) zob. *Krakowskie księgozbiory lekarskie z XVI-go wieku*, zebrał i słowem wstępnym opatrzył J. Lachs, Kraków 1913, s. 29–37.

⁹ M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie...*, s. 71–72.

¹⁰ *Ibidem*, s. 48.

Księgarz	Data sporządzenia inwentarza	Liczba egzemplarzy	Egzemplarze oprowione	Procent egzemplarzy oprowionych (w przybliżeniu)
Maciej Szarfenberg	1547	328 (własność żony)	69	18
		2411	380	16
Jan Thenaud	1582	6552	200	3
Stanisław Szarfenberger	1585	2211		„prawie 100%” ¹¹
Stanisław Malicki	1595	2088	„dział ksiązek oprowionych”	–
Zacheusz Kessner	1602	15 500	399	2,5

Źródło: Liczby w tabeli zaczerpnięte z pracy M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie w XVI wieku*, Kraków 2004.

W większości przypadków książki oprowione stanowiły od kilku do kilkunastu procent oferowanego towaru. Liczby te nie są oczywiście w stanie zobrazować krakowskiego rynku księgarskiego w XVI wieku, potwierdzają jednak obecność w handlu książek w oprowach.

Współpraca introligatorów z księgarzami

Skoro więc księgarze posiadali na stanie oprowione książki, należy się zastanowić, jak wyglądała współpraca introligatorów z księgarzami (bądź drukarzami, w przypadku księgarni nakładowych). Przypadki takiej współpracy znane są z działalności największych europejskich drukarzy, już w pierwszych dekadach istnienia „czarnej sztuki”. Znany jest fakt, że własne książki oprowiali u siebie Aldo Manuzio (Manucjusz)¹², William Caxton, Erhard Radtold i Anton Koberger¹³ i między innymi w takiej postaci przedstawiali je klientowi. Handel oprowionymi książkami rozwijał

¹¹ Powołuję się na nowsze badania Moniki Jaglarz. Starszy tekst o Stanisławie Szarfenbergerze autorstwa Zofii Wawrykiewicz podaje 3304 tytuły nieoprowione i 245 ksiąg oprowionych. Jest to znaczna różnica, którą należałoby zweryfikować – na potrzeby niniejszego artykułu zaznaczam jedynie tę rozbieżność. Jeśli rzeczywiście Szarfenberger miałby w księgarni prawie wszystkie książki oprowione, byłby to wyjątek na tle konkurencji, u której liczba oprowionych książek nie dochodziła zwykle do jednej piątej asortymentu. Zob. Z. Wawrykiewicz, *Stanisław Szarfenberger*, w: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 295.

¹² M. Rokosz, *Wenecka oficyna Alda Manucjusza i Polska w orbicie jej wpływów*, Wrocław 1982, s. 159.

¹³ S. Dahl, *Dzieje książki*, [red. B. Kocowski, przeł. E. Garbacz, T. Zapiór, H. Devechy], Wrocław 1965, s. 150.

się w Europie, doprowadzając w XVIII wieku do powstania oprawy nakładowej – dowiedziono, że na Wyspach Brytyjskich w XVII i XVIII wieku ilość oprawionych książek dostępnych w księgarniach dochodziła do 80 procent¹⁴.

Dowodem na współpracę drukarni i introligatorni na gruncie krakowskim w XVI wieku może być dokument zawierający zamówienie drukarza Jana Hallera złożone u introligatora Piotra Walda czy pośmiertny inwentarz księgarni nakładowej istniejącej przy drukarni prowadzonej przez Helenę Unglerową, wdowę po Florianie – zachowany spis książek notuje zarówno egzemplarze oprawione, jak i w postaci luźnych składek¹⁵. Dowiedziono też, że już w 1515 roku w Krakowie pojawia się introligator Henryk, utrzymujący kontakty z Florianem Unglerem¹⁶ i Janem Hallerem¹⁷, o którym z kolei wiadomo też, że mógł rozprowadzać swoje książki, korzystając z pomocy warsztatów introligatorskich¹⁸. Zachowały się jego umowy z Piotrem Walde, Henrykiem Süssmundem (i jego żoną, również trudniącą się introligatorstwem), Jan Ratolt zaś nazywany jest w aktach introligatorem Jana Hallera¹⁹. Jan Pirożyński uważa nawet, że „Haller zatrudniał w swym sklepie [...] introligatorów, którzy masowo oprawiali dla niego książki”²⁰.

Pewną wskazówką pozwalającą połączyć nazwiska drukarzy z introligatorami (w wielu przypadkach niestety anonimowymi) mogą być również odkrywane w oprawach znaczne ilości makulatury drukarskiej pochodzącej z jednej oficyny²¹. Prawdopodobnie drukarz Łazarz Andrysowic utrzymywał stosunki ze znanym z realizacji zamówień dla biblioteki Zygmunta Augusta krakowskim introligatorem Jerzym Moellerem – w oprawach wykonanych przez Moellera znaleziono dużo makulatury z drukarni Andrysowica oraz zadrukowane karty z oficyny Wietora²².

Również w innych miastach szesnastowiecznej Rzeczypospolitej księgarze nawiązywali współpracę z introligatorami. Ustalono, że księgarz i drukarz wileński Jakub Markowicz utrzymywał warsztat introligatorski, w którym pracowało od 1595 roku dwóch czeladników²³, na początku XVII wieku zaś w Jarosławiu przy

¹⁴ S. Bennett, *Trade Bookbinding in the British Isles 1660–1800*, New Castle (DE)–London 2004, s. 7.

¹⁵ M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie...*, s. 77.

¹⁶ *Ibidem*, s. 103.

¹⁷ Wśród kilkudziesięciu zidentyfikowanych przez siebie warsztatów Lewicka-Kamińska wyróżnia m.in. „introligatora Jana Hallera” (spuścizna Anny Lewickiej-Kamińskiej, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Przyb. 40/80-Przyb.120/80).

¹⁸ M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie...*, s. 103.

¹⁹ A. Kawecka-Gryczowa, *Jan Haller*, w: *Drukarze dawnej Polski...*, s. 60.

²⁰ J. Pirożyński, *Książka w renesansowym Krakowie*, w: *Kraków w dobie renesansu. Materiały Sesji Naukowej z Okazji Dni Krakowa w roku 1986*, wstęp J. Wyrozumski, Kraków 1989, s. 50.

²¹ K. Piekarski, *Druki polskie w. XVI w makulaturze okładek ksiąg rachunkowych salin wielickich i bocheńskich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” 44 (1939), nr 1, s. 6.

²² *Ibidem*, s. 6.

²³ A. Chmiel, *Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574–1646*, „Ekslibris” 7 (1929), z. 2, s. 92–109.

księgarni Andrzeja Cichończyka pracował niejaki Maciej Szymończyk, introligator²⁴. W Poznaniu handlem książką trudnili się introligatorzy, którzy oprawiali tylko część arkuszy, zostawiając klientowi możliwość wybrania oprawy²⁵. Wiadomo też o działalności introligatorskiej i księgarskiej poznańskiego drukarza Melchiora Neringa²⁶, który w 1564 roku dzierżawił kram drukarski, trudniąc się jednocześnie introligatorstwem²⁷. Również z Poznania pochodzą oprawy ozdobione radełkiem z monogramem MC, których wiele mogło być dostępnych na szesnastowiecznym rynku księgarskim. Wyszły one prawdopodobnie z warsztatu introligatora, którego daty aktywności ustala się obecnie na lata 1543–1564²⁸. Poza samodzielną działalnością pracował też na zlecenie Jana Patruusa (syna), księgarza, nakładcy i introligatora poznańskiego²⁹.

O Patruusie warto wspomnieć, gdyż jego niezwykła ruchliwość handlowa sprzyjała rozpowszechnieniu dzieł współpracujących z nim introligatorów. Ojciec³⁰ Patruusa młodszego – również księgarz i nakładca – parał się przede wszystkim introligatorstwem, stąd syn niewątpliwie miał okazję zapoznać się z rzemiosłem, choć sam prawdopodobnie tego zawodu nie wykonywał³¹. Książki swoje wysyłał, ale też osobiście zawoził na targi o Gdańsku, Torunia, Gniezno, Kalisz, Łowicz, Wrocław, jak również w dalsze rejony Rzeczypospolitej – do Lwowa i Drohiczyń. Jako zaradny kupiec nie lekcewał dużego nagromadzenia potencjalnej klienteli i wystawiał swój towar także w Piotrkowie podczas sejmów i synodów generalnych³². Utrzymywał również kontakty z krakowskim środowiskiem producentów i handlarzy książką – Mikołajem Szarfenbergerem i Łazarzem Andrysowiczem³³. Patruus, prowadzący księgarnię sortymentową, wiele książek sprzedawał już oprawionych³⁴. W 1538 roku odziedziczył po ojcu dobrze prosperującą introligatornię, którą rozwijał, skupując narzędzia po zmarłych majstrach³⁵. Zatrudniał też wielu introligatorów poznańskich, czego dowody znajdujemy w aktach sądowych w sprawach sporów o niewypłaconą introligatorom należność, bądź – z drugiej

²⁴ A. Lewicka-Kamińska, *Inwentarz księgarni Andrzeja Cichończyka w Jarosławiu z r. 1621*, „Roczniki Biblioteczne” 5 (1961), s. 268.

²⁵ M. Czapnik, *Oprawy poznańskiego Monogramisty MC*, s. 135.

²⁶ M. Muraszko, *Neringowskie oprawy trzech druków z księgozbioru opata trzemeszeńskiego Wojciecha Mielnińskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 67 (2017), s. 211–220.

²⁷ Z. Skorupska, *Nering Melchior*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 623.

²⁸ *Introligator MC*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer et al., Wrocław 1971, szp. 1021.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Warto wspomnieć, że Jan Patruus starszy w 1521 roku miał oprawić dominikanom poznańskim całą bibliotekę. Zob. J. Sójka, *Patruus Jan (Jan Patruus z Koła), ojciec*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław 1980, s. 338.

³¹ J. Sójka, *Patruus Jan, syn*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, s. 339.

³² M. Wojciechowska, *Z dziejów książki w Poznaniu w XVI w.*, Poznań 1927, s. 21.

³³ *Ibidem*, s. 21.

³⁴ M. Czapnik, *Oprawy poznańskiego monogramisty MC*, s. 136.

³⁵ M. Wojciechowska, *Z dziejów książki...*, s. 26.

strony – o nieoddanie powierzonych rzemieślnikom druków³⁶. Jednym ze współpracujących z Patruusem intrologatorów był właśnie monogramista MC. Radelka z monogramem MC zauważone zostały przez badaczy już wiele lat temu³⁷, lecz do tej pory nazwisko intrologatora nie jest znane.

Oprawionymi książkami handlowano też we Lwowie – już w pierwszej połowie XVI wieku książki oprawne sprzedawał tam Piotr z Poznania³⁸. W XVI wieku we Lwowie działało przynajmniej kilkunastu intrologatorów-bibliopoli, podobnie w XVII wieku, gdzie wielu z nich prowadziło jednocześnie ożywioną działalność księgarską i intrologatorską³⁹. Jednym z nich był Wojciech Maleczkowicz, właściciel księgarni, oprawiający książki dla rady miejskiej. Maleczkowicz pozwał drukarza Michała Śloskę, zarzucając mu bezprawne zatrudnianie w swoim warsztacie intrologatorów, którzy nie powinni byli pracować w drukarni bez zgody cechu⁴⁰. Tym samym dowiadujemy się, że sprawa zatrudniania intrologatorów w drukarniach była kwestią na tyle istotną, że pojawiła się w prawach dbającego o swoje interesy cechu intrologatorskiego.

Dla Śloski pracował przez pewien czas intrologator i handlarz książek Bazyl Sawuła. Zatrudniony był jako towarzysz sztuki drukarskiej, choć najpewniej oprawiał również książki⁴¹. W aktach sądowych zachowała się informacja o sprawie sądowej, w którą uwikłany był Sawuła, a która dotyczyła między innymi oprawianych przez niego co najmniej 100 egzemplarzy *Trebników*, wydrukowanych w drukarni Arseniego Żeliborskiego⁴².

Zachowane wiadomości na temat drukarni Michała Śloski dostarczają wielu przykładów na wprowadzanie do obiegu księgarskiego książek już oprawionych⁴³. Warsztat działający przy drukarni wykonywał bowiem oprawy nie tylko na potrzeby własne drukarni, ale też na zlecenie, między innymi Bractwa Stauropigialnego⁴⁴ –

³⁶ J. Sójka, *Patruus Jan...*, s. 339.

³⁷ A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988, s. 96. Kawecka-Gryczowa wspomina tu również o pracy I. Schunke, *Krakauer Renaissance-Einbande aus dem Umkreis der Sigismund-August-Bände*, w: *Das Buch als Quelle historischer Forschung*, [hrsg. von J. Dietze et al.], Leipzig 1977; zob. też: M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 12 (1980), s. 39; *Intrologator MC*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1021.

³⁸ K. Badecki, *Piotr z Poznania, pierwszy stały księgarz lwowski*, Lwów 1932, s. 11.

³⁹ E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie...*

⁴⁰ *Ibidem*, s. 57.

⁴¹ *Ibidem*, s. 95.

⁴² *Ibidem*, s. 96. O oprawach tych wiadomo, że miały być zaopatrzone w klauzury (zapięcia) – to ich brakiem czeladnik Sawuła tłumaczył przeciągające się prace nad zleceniem.

⁴³ E. Różycki podaje za I. Isajewiczem, że z drukarni Śloski znaczna część książek wychodziła w oprawie nakładowej. Zob. E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie...*, s. 122; I. Isaevič, *Tipografija Michaila Slezki i ee rol' v mežslavjanskich kul'turnych svjazjach*, w: *Fedorovskie čtenija* 1973, Moskva 1976, s. 46.

⁴⁴ Bractwo istniejące przy miejskiej Cerkwii Uspieńskiej, podlegające bezpośrednio patriarche konstantynopolańskiemu, będące ośrodkiem życia religijnego, kulturalnego i politycznego na Rusi Czerwonej. E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie...*, s. 171.

prawdopodobnie u Śloski oprawiono część z kupionych od metropolity kijowskiego 1000 *Triodi*, ponieważ Śloska kilkadziesiąt oprawionych egzemplarzy tego druku zwrócił w pewnym momencie do sklepu brackiego⁴⁵, a księgarzowi K. Madzepiec dał do rozpowszechnienia 20 oprawnych *Triodi*⁴⁶.

Drukarnia Bractwa, którą przez pewien czas kierował Śloska, w XVII wieku zatrudniała wielu introligatorów do oprawy swoich ksiąg – głównie ksiąg religijnych i liturgicznych pochodzących z drukarni brackiej, ale także druków z prowadzonego przez bractwo handlu wymiennego⁴⁷. Na potrzeby prac introligatorskich bractwo posiadało narzędzia introligatorskie (figury mosiędżowe), wypożyczane zatrudnianym majstrom⁴⁸.

Oprawione książki w księgarni

Choć w większości zapisków zawartych w inwentarzach księgarskich książki podzielone są bardzo ogólnie na *ligata* (wiązane) i *non ligata*⁴⁹ (niewiązane), to jednak niekiedy pojawiają się bardziej szczegółowe informacje, dające nieco lepszy wgląd w to, jak mogły wyglądać oprawione książki wystawione na sprzedaż.

Inwentarz spisany po śmierci Heleny Unglerowej, spadkobierczyni i kontynuatorki działalności drukarskiej Floriana, wśród wymienionych ksiąg oprawnych wymienia *Item Italice ligati* oraz *Residuum Italice ligatorum*⁵⁰. Pierwszy dział zawiera przede wszystkim dzieła pisarzy starożytnych: Swetoniusza, Aulusa Korneliusza Celsusa, Waleriusza Maksymusa, Terencjusza, Galena, Cycerona (przypisywana mu wówczas *Rhetorica ad Herennium*), Ezopa, Katullusa, Tibullusa, Propercjusza, Marcjanusa Kapelli, obok których znalazł się egzemplarz *Zodiacus Vitae*, *Enchiridion Psalmorum*, *Enchiridion militis Christiani*, *Psalterium Graecum*, ale też godzinki do Maryi Panny, *Praecationes Biblicae exemplaria* i aż pięć egzemplarzy *Praecationes Psalmorum exemplaria*. Drugi to cztery książki: psalterz grecko-łaciński, dzieła Fenestelli i Juvenalisa oraz *Fons Vitae*. Trudno orzec, czy choćby część tych dzieł posiadała oprawę wykonaną w Italii. Bardziej prawdopodobne jest, że były to książki oprawione w stylu italianizującym, modnym w Krakowie w pierwszych

⁴⁵ *Ibidem*, s. 122.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 123.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Na przykład w inwentarzu Heleny Galczanki, wdowy po Macieju Szarfenbergu (12 kwietnia 1549), zob. *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce, II: Inwentarze bibliotek prywatnych (1546–1553)*, wyd. A. Benis, Kraków 1891, s. 16–17.

⁵⁰ *Inventarium rerum olim Mathiae Szaffenberck z 5 lipca 1547 roku opublikowany przez Artura Benisa*, zob. *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce, I. Inwentarze księgarni krakowskich Macieja Scharffenberga i Floriana Unglera (1547, 1551)*, wyd. A. Benis, Kraków 1890, s. 43.

dziesięcioleciach XVI wieku⁵¹. Wpis ten być może sugeruje, że książki oprawione na modłę włoską, znane dziś głównie ze zbiorów bibliofilskich, dostępne były nie tylko na zamówienie⁵², ale funkcjonowały również w obiegu księgarskim⁵³. Sklep Macieja po jego śmierci prowadziła żona, Helena Szarfenbergowa, inwentarz jej księgarni również odnotowuje książki oprawione⁵⁴. Podobnie ich syn, Stanisław, prowadził sklep z książkami, w tym oprawionymi⁵⁵.

Inwentarz Szymona Tyrlikowskiego, kramarza, sporządzony 7 maja 1549 roku notuje *Exemplaria ligata in media cute, In integra cute in octavo* oraz oczywiście *non ligata*⁵⁶. Poza informacją, że nabyć można było książki oprawione w skórę i w półskórek, z inwentarzy dowiadujemy się również, że część druków, podobnie jak w księgarni Macieja Szarfenberga, można było nabyć *Italice ligati*⁵⁷. Są to również głównie dzieła autorów starożytnych – Swetoniusza Trankwiliusza, Korneliusza Celsusa, Waleriusza Maximusa, Terencjusza, Galena, Ezopa, Katullusa, Tibullusa, Propercjusza czy Juwenalisa.

Istnieje jednak jeszcze inny typ oprawy, który z dużym prawdopodobieństwem spotkać można było u sprzedawców książek. Są to solidne, drewniane oprawy, obciągnięte skórą, ozdobione powtarzającym się wyciskiem radełka, niekiedy ze złożonym tytułem. Wiele takich opraw z lat czterdziestych i pięćdziesiątych chro- ni foliały dzieł teologicznych, w XVI wieku nabytych do biblioteki na użytek studentów studium generalnego braci dominikanów. Wśród nich znajduje się spora grupa książek wspomnianego wyżej poznańskiego intrologatora monogramisty MC. Analiza większej grupy opraw⁵⁸ oznaczonych charakterystycznymi radełkami wykazała, że z warsztatu wychodziły oprawy bardzo schematyczne – drewniana okładzina obciągnięta była brązową skórą, zdobioną ślepymi wyciskami radełek. Ramy strychulcowe wypełniał ornament radełkowy, puste listwy między ramami zdobione były wyciskami drobnych tłoków z motywem floralnym, zaś skrócony tytuł pojawiał się w pustej listwie przy górnej krawędzi przedniej okładziny – wyciskany

⁵¹ Zob. A. Wagner, *Włoskie wpływy w polskim intrologatorstwie XV–XVI wieku*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, il. 2, s. 89.

⁵² A. Wagner, *Intrologatorzy elit. O działalności Stanisława z Białej i Macieja z Przasnysza vel Mistrza Główek Anielskich*, w: *Intrologatorzy i ich klienci*, s. 73–92.

⁵³ Oprawy włoskie przywozili ze sobą podróżujący intelektualści. Znany z pośredniczenia w zakupach książkowych był żyjący na przełomie XV i XVI wieku jeden z pierwszych polskich humanistów, sekretarz królewski Mikołaj Czepiel. Wzmianka na ten temat z informacją o oprawie pojawia się w liście Mikołaja Kościana do Czepla z października 1478 roku: „comparare velis grammaticam novam Nicolai Peroti ad parvum paratum, mihi laudatum multum, quod sit utilis pro pueris et si textum Vergilii comparare possis, ut sit ligatum italia non oro rogo eciam ut facias...”; za: H. Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440–1600)*, Kraków 1938, s. 61, przyp. 6, podkr. K.P.H.

⁵⁴ M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie...*, s. 95.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 91.

⁵⁶ *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce, II*, s. 19–21.

⁵⁷ Na przykład Inwentarz Heleny Florianowej (żony Floriana Unglera) z dnia 17 lipca 1551 roku, zob. *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce, I*, s. 43.

⁵⁸ M. Czapnik, *Oprawy poznańskiego monogramisty MC*, s. 137.

majuskulną antykwą. Niekiedy intrologator pozostawiał puste miejsce na znak własnościowy⁵⁹.

Inwentarze intrologatorskie

W niektórych miastach głównie intrologatorzy byli odpowiedzialni za handel księgarski, gdyż to oni otrzymywali zezwolenie na sprowadzanie i sprzedawanie ksiąg⁶⁰. Tak było w Poznaniu, gdzie pierwsza drukarnia powstała dopiero w latach sześćdziesiątych XVI wieku, więc cały obrót książką do tego czasu pozostawał w rękach księgarzy-intrologatorów (tak – naprzemiennie właśnie – nazywają ich źródła)⁶¹. Intrologatorzy pewnie działali na polu handlu księgarskiego, zabiegając o królewskie przywileje na sprzedaż książek. Znany jest przypadek działającego pod koniec XVI wieku w Krakowie księgarza Pawła Fabera (Fabriciusa)⁶² (w 1571 r. wpisany do prawa miejskiego), który trudnił się również intrologatorstwem. Filię swojej księgarni posiadał w Warszawie, dokąd przeniósł się około 1577 roku, gdzie wszedł w długotrwały spór na tle handlu książką z innym intrologatorem-bibliopolą – Janem Modzelewskim, również posiadającym królewski przywilej⁶³. Podobnie badania nad rzemiosłem intrologatorskim siedemnastowiecznego Lwowa potwierdzają, że sprzedają książek bardzo często trudnili się intrologatorzy, niekiedy równie energicznie działający w handlu książką, co w wyuczonym zawodzie, jak było w przypadku Wojciecha Maleczkowicza⁶⁴.

Oprawione książki dostępne były także bezpośrednio u intrologatorów nieprowadzących większych księgarni. Rzemieślnicy niejednokrotnie we własnych kramach bądź warsztatach sprzedawali książki już oprawione, na co dowodem są między innymi inwentarze sporządzone po ich śmierci. Szczególnie istotne wydają się dwa z nich – jeden dotyczy majątku krakowskiego intrologatora Macieja Przywilckiego⁶⁵, drugi – rzemieślnika z Lublina, Stefana Terepetki. W obydwu przypadkach inwentarze

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 135.

⁶¹ M. Świeżawski, *Intrologatorzy poznańscy w wieku XVI*, „*Eklibris*” 7 (1925), cz. 1, s. 79.

⁶² A. Kawecka-Gryczowa, *Fabricius Paweł*, w: *Słownik pracowników książki...*, s. 211.

⁶³ W 1586 roku Faber otrzymał od rajców warszawskich przywilej na wyłączny handel książką przez 12 lat. W zamian intrologator miał przekazywać radzie ryż białego papieru rocznie oraz zobowiązał się do oprawiania wszystkich akt radzieckich (*omnes actorum consularium libros compingere*). Zob. *Privilegia typographica polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793*, oprac. i wyd. M. Juda, Lublin 2010, s. 99–100.

⁶⁴ E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie...*, s. 83–86.

⁶⁵ A. Chmiel, *Inwentarz rzeczy intrologatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z r. 1587*, „*Silva Rerum*” 4 (1928), s. 176–180, J. Kiliańczyk-Zięba, *The Book Inventory of the Sixteenth-Century Krakow Book-binder, Maciej Przywilcki*, w: *Documenting the Early Modern Book World: Inventories and Catalogues in Manuscript and Print*, ed. by M. Walsby, N. Constantinidou, Leiden 2013, s. 263–282; M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie...*, s. 103–105.

odnotowują książki przeznaczone na sprzedaż – w przypadku Przywilckiego były to egzemplarze z jego własnego kramu, w przypadku Terepetki – druki stanowiące zabezpieczenie dla jego żony, Katarzyny, których sprzedaż miała zapewnić wdowie środki do życia⁶⁶.

Jak zatem wyglądały książki wystawiane przez introligatorów na sprzedaż? Inwentarz Macieja Przywilckiego, sporządzony w 1587 roku, odnotowuje dwie grupy książek – te, które pozostały w warsztacie introligatorskim oraz te, które sprzedawane były w kramie (tzw. bramce). Wśród tych drugich podzielono książki według formatów, ale także według materiałów, z których wykonano oprawę. Mistrz Maciej sprzedawał bowiem książki oprawne w pergamin, „w papirkach całych”, „w półpapirkach”, w skórę całą, w półskórkach, ale także „in 12° z klauzurami w skórę całą”, a w tym „1 po włosku wiązane”. W kramie introligatora znajdowały się nie tylko książki oprawione w najtańsze materiały, ale też bardziej kosztowne oprawy skórzane, niekiedy wyposażone w klamry. W inwentarzu pojawia się też termin „po włosku wiązane” – odnosić się on mógł bądź do sposobu wykonania oprawy (np. z użyciem czterech tasiemek zamiast dwóch klamer), bądź do italia-nizującej dekoracji.

Podobne informacje pojawiają się w inwentarzu lubelskiego introligatora Stefana Terepetki, gdzie poza informacjami o rodzaju wykonywanych przez niego opraw znajdują się także ich ceny. Introligator oferował wybór opraw, do wykonania których używał pergaminu oraz białych i brązowych skór – dla przykładu mszały, które oferował, oprawiał w skórę, złocąc obcięcia kart⁶⁷.

Introligatorem, który próbował sprzedawać oprawne książki, był też lwowski bibliopola, introligator i paciornik Kasper Dachnowski⁶⁸. Został on pozwany przez wspomnianego wyżej zawodowego księgarza Wojciecha Maleczkowicza, który zarzucił mu nielegalne wystawianie towarów – ostatecznie rada miejska zabroniła Dachnowskiemu i współnikom sprzedaży oprawnych książek do nauki sztuk, pozwalając na handel obrazkami, różańcami i „książkami lżejszymi”⁶⁹ (broszurami).

Dwa egzemplarze Biblii Wujka

Badania archiwalne są głównym źródłem wiedzy o oprawionych książkach, dostępnych w staropolskich księgarniach. Dla pełniejszego obrazu należałoby jednak połączyć je z badaniami księgozbiorów, co jest wyjątkowo trudne, jako że na oprawach nie umieszczano informacji o wykonaniu ich na zlecenie księgarza.

⁶⁶ E. Torój, *Inwentarze książek lubelskich introligatorów z pierwszej połowy XVII wieku*, Lublin 2000, s. 12.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 75.

⁶⁸ E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie...*, s. 90.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 86–87.

Przykładem książek, w stosunku do których można postawić hipotezę, że zostały oprowiane z przeznaczeniem na rynek księgarski, są dwa egzemplarze Biblii Jakuba Wujka w bliźniaczych oprawach, przechowywane w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Polskiej Prowincji Dominikanów. Tak zwana Biblia Wujka, wydana w 1599 roku w Krakowie w Drukarni Łazarzowej, była poważnym przedsięwzięciem wydawniczym. W założeniu miał to być flagowy przekład katolicki, stanowiący przeciwagę dla tłumaczeń innowierczych. Biblia była efektem pracy grona uczonych, którzy tekst tłumacza skorygowali i poddali ścisłej kontroli teologicznej. Druk wydany został w najlepszej ówczesnej drukarni w kraju, co miało zapewnić znakomitemu tekstowi godziwą szatę typograficzną. Nie natrafiono na informację o cenie egzemplarza Biblii, choć zapewne była znaczna. Wujek jako autor zwracał uwagę na szatę graficzną książek i jej funkcjonalność, a także celowość stosowania przez drukarza określonych rozwiązań. W słowie do czytelnika przekładu Nowego Testamentu wydanego w 1593 roku pisze o Biblii nieświeskiej, że była „skromno i drobniejszą literą drukowaną, aby ludzie snadniej czytać i z sobą nosić mogli”⁷⁰. Z kolei w (zaginionym) memoriale *De excudendis adversus haereticos libris*⁷¹ Wujek miał napisać: „Różnowiercy kazaniem, choć głoszą je ustawicznie w dzień i w nocy, nie wskóraliby wiele, ale swymi książkami pięknie wydanymi i wytwornie oprowianymi szerzą swą naukę na każdym miejscu i o każdej godzinie dnia”⁷². Wzmianka o „wytwornie oprowianych” książkach rodzi pytanie o to, kto je oprowiał i kiedy. Czy możliwym jest, że Biblie innowiercze, które z założenia przeznaczone dla każdego wiernego (o ile było go na nie stać), sprzedawane były już oprowiane?

Oprawy omawianych Biblii wykonane zostały z grubych, dębowych lub bukowych desek, obciągniętych brązową cielęcą skórą. Kompozycja dekoracji obydwu opraw jest bardzo zbliżona – na przedniej okładzinie wyciśnięto duży tytuł *Biblia*, poniżej cytat ze starotestamentalnej Księgi Jozuego, zaś pod i nad nim plakiety z przedstawieniami religijnymi. Naroża zwierciadła ozdobione zostały wyciskiem plakiety, zaś całość otoczona wyciskiem radełkowym.

Mimo wykorzystania różnych plaket program ikonograficzny jest jednakowy – ponad cytatem umieszczona została plakietka z przedstawieniem chrystologicznym – na oprawie dominikańskiej Baranek Mistyczny, na oprawie z Biblioteki Jagiellońskiej scena ukrzyżowania, zaś pod cytatem – wizerunek maryjny, Madonna na sierpie księżycy z Dzieciątkiem w ramionach, otoczona różanym wieńcem.

⁷⁰ *Biblia Novum Testamentum*, Kraków: Andrzej Piotrkowczyk, 1593, s. 1–2.

⁷¹ Wujek miał złożyć tę rozprawę w ręce Alfonsa Pisano, który w 1582 roku przekazał ją generałowi zakonu. Tekst ten miał jeszcze w rękach w XX wieku Jan Sygański, pracujący nad wydaniem korespondencji Wujka. Niestety, zmarł w trakcie prac, zaś rozprawa zaginęła. Zob. J. Poplatek, *Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy*, „Polonia Sacra” 3 (1950), z. 1–4, przyp. 96, s. 48.

⁷² *Ibidem*.

Tylną okładkę zdobi radełkowa kompozycja ramowa, pozostawiająca wewnątrz prostokątne zwierciadło, w którym wyciśnięto pusty otok, używany zwykle do tworzenia supereklibrisów w typie składanki introligatorskiej.

Na oprawach, dość typowych dla okresu, w którym powstały, uwagę zwracają dwa niecodzienne elementy – duży tytuł *Biblia Święta* wyciśnięty w górnej części przedniej okładziny oraz fragment Księgi Jozuego umieszczony w centrum zwierciadła. Pierwszy z tych elementów silnie związany jest ze stylistyką ówczesnych stron tytułowych wydań postylli i Biblii⁷³. W obydwu przypadkach zamiast zwykle stosowanego przez introligatorów wycisku z pojedynczych tłoków literowych zastosowano wycisk pojedynczymi narzędziami, prawdopodobnie klockami drzeworytowymi. Nie zidentyfikowano Biblii, w której takie klocki mogły zostać użyte, stąd ostrożne przypuszczenie, że wykonane mogły zostać specjalnie na potrzeby oprawy. Być może takie narzędzie posiadał mistrz Maciej Przywilcki, w inwentarzu odnotowane jako „1 tytuł na biblią drewniany”⁷⁴. Na każdej oprawie znajduje się nieco inny wycisk, stąd wiadomo, że powstały przynajmniej dwa podobne klocki. Inspirację do wykonania takich narzędzi dla introligatora drzeworytnik łatwo mógł znaleźć w zasobach drukarni i wśród wychodzących z nich dzieł – choćby Biblii Leopoldy z drukarni Mikołaja Szarfenbergera z 1577 roku⁷⁵ albo *Postylli* Wujka wydanej u Piotrkowczyka w 1605 roku⁷⁶ – te zaś związane są z wydaniem Biblii, postylli czy katechizmów niemieckich⁷⁷. Pierwsze słowo tytułu często wyciskane było na karcie tytułowej czerwoną farbą – wykonywano więc bardzo ozdobne drzeworyty z wypisanymi gotyckimi literami słowami *agenda*, *wykład*, *postille*, *katechizm*, czy *kronika*, ze szczególnie dekoracyjną pierwszą literą⁷⁸. Zachowane w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego klocki drzeworytowe potwierdzają, że były to narzędzia drewniane.

W centralnej części zwierciadła znajduje się drugi wycisk odróżniający te oprawy od większości wykonywanych w Krakowie w tym okresie – krojem szwabachy (dwa różne stopnie) i antykwy wyciśnięto ujęty w ramkę fragment Księgi Jozuego. Tekst fragmentu Księgi Jozuego na każdej oprawie brzmi nieco inaczej:

⁷³ O związkach przedstawień na plaketach introligatorskich z ilustracją książkową zob. M. Krynicka, *Elementy figuralne dekoracji polskich opraw książkowych i ich związki z grafiką w pierwszym trzydziestolecu XVI wieku*, w: *Dawna książka i kultura*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, s. 169–183.

⁷⁴ A. Chmiel, *Inwentarz rzeczy...*, s. 177.

⁷⁵ *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu* [...], Kraków: Mikołaj Szarfenberger, 1577, 2°.

⁷⁶ J. Wujek, *Postylla katolicka mniejsza* [...], Kraków: Andrzej Piotrkowczyk, 1605, 2°.

⁷⁷ M. Komorowska, *Kształt edytorski postylli polskich XVI i XVII wieku – w poszukiwaniu staropolskich konwencji wydawniczych*, „Terminus” 17 (2015), z. 3 (34), s. 349. Zob. np. przekład kazań Marcina Lutra: *Postylla domowa. To jest kazania na Ewangelie niedzielne i przedniejsze święta* [...], Królewiec: dziedzice Jana Daubmanna, 1574, czy *Postilla Catholica Evangeliorum de Sanctis totius Anni. Das ist Catholische Auszlegung* [...], Köln: Johan Quentel, 1585, 4°.

⁷⁸ J. Muczkowski, *Zbiór odcisków drzeworytów w różnych dziełach polskich w XVI i XVII wieku odbitych a teraz w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego zachowanych*, Kraków 1849, s. 151–152, il. 2741–2751.

Egzemplarz z biblioteki dominikanów

Iofue Capit: I

Księgi zakonu tego niechay nigdy od uft twych(?) nie odftępują/ ále w nich będziez ro zmyślał we dnie y w nocy: á ftáray się á-byś czynił dofyć wftykiemu temu co w nich ieft nápijano. Abowiem ták fpráwy twe fzczeńliwieć się fzańcować będą/ á ro-ftropnie się fpráwować będziez.

Egzemplarz z Biblioteki Jagiellońskiej

v Księgách Jozue I.v.8

I Niech nie odftępuią Księgi zakonu tego od uft twoich./ ále rozmyślay w nich we dnie i w nocy/ ábyś przestrzegął i <czynił wszystko>, co w nich nápijano. Tá k naproftujesz drogę twą i zrozumiesz ją.

Na egzemplarzu dominikańskim introligator skorzystał z przekładu Biblii brzeskiej, sporządzonego przez pińczowskich protestantów, a wydanego w 1563 roku w Brześciu Litewskim, zaś na egzemplarzu z Biblioteki Jagiellońskiej wykorzystano niedokładny cytat z Biblii gdańskiej. Na żadnym z nich nie skorzystano więc z przekładu Jakuba Wujka.

Napisy na oprawach wykonane zostały przy użyciu bogatego zasobu typograficznego – występuje tu obok dwóch stopni minuskuły gotyckiej (szwabachy i fraktury) również minuskułowa antykwa. Co ważne, interpunkcja i grafia (rozróżnienie długiego i krótkiego „s”, wykorzystanie w tekście „a” pochylonego) sugerują, że wykonaniem składu, z którego odcisnięto tekst, zajmowała się osoba obeznana z rzemiosłem drukarskim oraz przywiązująca wagę do poprawnego i estetycznego zapisu tekstu. Jest to cecha, którą nieczęsto przypisać można introligatorom⁷⁹. Przypuszczać jednocześnie można, że napis wykonany został przy użyciu związanych w blok czcionek drukarskich – równa interlinia zdaje się wykluczać wyciskanie pojedynczych wierszy.

Uderzające podobieństwo tych dwu opraw przy jednoczesnym wyraźnym wpływie praktyk drukarskich oraz przy niewątpliwym wykorzystaniu do ich wykonania zasobu typograficznego większego, niż posiadać mógł przeciętny introligator, oraz pusty otok przygotowany na herb nabywcy druku prowadzą do wniosku, że oprawy te mogły zostać wykonane we współpracy z drukarnią, z intencją sprzedania książki w postaci już oprawionej⁸⁰. O tym jednak, kto jako pierwszy był właścicielem książki, proveniencje milczą. Żaden z ich posiadaczy nie skorzystał z możliwości wyciśnięcia swojego znaku na oprawie, a i noty wpisane na kartach książki nic nie mówią o pierwszych dziesięcioleciach po wydrukowaniu książek. Najwcześniejszy wpis⁸¹ na druku przechowywanym w bibliotece dominikańskiej datować można na

⁷⁹ W tłoczeniach literowych na oprawach pojawiają się pominięcia w łańciskich ligaturach, odwrócone litery czy skróty wynikające raczej z ograniczeń technicznych niż przemyślanej decyzji.

⁸⁰ Na oprawach szesnastowiecznych pojawiają się – zwłaszcza w pierwszej połowie stulecia – dłuższe inskrypcje, wyciskane jednak zwykle za pomocą tłoków introligatorskich. Tłoczenie tak szczegółowo odzorowujące druk jest dużą rzadkością.

⁸¹ Proveniencje na tym druku: [S. tyt.:] Karmelitanek Bosych Konwentu s. Marcina w Krakowie; [pieczęć:] z Biblioteki xx. Dominikanów Krakowskich; Biblioteka O.O. Dominikanów w Krakowie; dawna sygn. 172; [na wykl. tylnej:] Aleksander Zieliński.

lata czterdzieste XVII wieku, kiedy to karmelitanki bose otrzymały kościół św. Marcina przy ulicy Grodzkiej w Krakowie. Może więc książka przeleżała w magazynach księgarni czterdzieści lat, może też siostry nabyły lub otrzymały ją wcześniej (do Krakowa przybyły już w 1612 r.), a dopiero później, przy okazji prac porządkowych w księgozbiornicy, wpisały notę proveniencyjną – tego nie sposób ustalić. Na tylnej wyklejce wpisał się nieznany bliżej Aleksander Zieliński, zaś kolejne proveniencje odnoszą się do biblioteki krakowskich dominikanów – są to dwie pieczętki, z których starsza z dużym prawdopodobieństwem pojawiła się na książce w czasie odtwarzania biblioteki po pożarze w 1850 roku. Wpisy⁸² na druku z Biblioteki Jagiellońskiej są jeszcze późniejsze, gdyż najstarszy dotyczy biblioteki Mieleszki-Maliszkiewicz, istniejącej w drugiej połowie XIX wieku.

Oprawy te powstały niewątpliwie w Krakowie, najwcześniej na przełomie XVI i XVII wieku. Przy obecnym stanie wiedzy o introligatorach tego okresu niełatwo jest zidentyfikować wykonawcę oprawy, można jednak odnotować pewne spostrzeżenia i płynące z nich hipotezy. Choć nie zidentyfikowano żadnego wspólnego, identycznego dla dwóch opraw ornamentu, mogącego świadczyć o jednym warsztacie introligatorskim, to niewykluczone jednak, że wykonane one zostały dla jednego zleceniodawcy. Do wykonania oprawy egzemplarza z Biblioteki Jagiellońskiej użyto radełka z owocującą wicią roślinną, z której gałązek zwisają między innymi jabłka, winogrona, gruszki i żółędzie. W wijącą się wężowato łodygę wkomponowano gmerk o kształcie zbliżonym do kotwicy. Takie samo radełko występuje na oprawach introligatora Wilhelma, działającego w Krakowie w latach 1593–1623⁸³. Współ z drugim mistrzem, Benedyktem, opracował on książki dla biblioteki Akademii Krakowskiej, w tym sporządzał oprawy dla druków zakupionych z fundacji Benedykta z Koźmina⁸⁴. Porównanie choćby ze sporządzoną w 1604 roku oprawą klocka introligatorskiego zawierającego sześć druków medycznych, w tym *De morbis puerorum tractatus* Hieronima Mercurialisa, dzieła wydanego w 1601 roku w Wenecji⁸⁵, wskazuje na użycie kolejnych narzędzi, znanych z warsztatu mistrza Wilhelma.

Zaś oprawa Biblii przechowywanej w klasztorze dominikańskim wykazuje pewne podobieństwo do oprawy foliału подарowanego klasztorowi przez Abrahama

⁸² [Na k. ochronnej:] Bibl[iote]ka Mieleszki-Maliszkiewiczza [pieczęć:] Biblioteka Adama Mieleszki-Maliszkiewiczza; [pieczęć:] Biblioteka hr. Tarnowskich Sucha; [pieczęć:] Dublet Bibl. Suskiej; S.W.39 [dar Stanisława Walczyńskiego].

⁸³ To samo radełko zdaje się występować na oprawie wykonanej przez mistrza Wilhelma w 1593 roku: *Hieronim Fabricius ad Aquapendente, Pentateuchos chirurgicum*, Frankfurt am Main: Johann Hartmann, 1592, 8° (sygn. Cim.1428), reprodukowana w: J. Zathey, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: 1364–1775, red. I. Zarębski, Kraków 1966, zdj. 23, s. [189].

⁸⁴ A. Lewicka-Kamińska, *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*, Wrocław 1972, s. 58.

⁸⁵ BJ, sygn. 50398 II–50403 II. Druk z fundacji Benedykta z Koźmina, z superekslibrisem Akademii Krakowskiej. Przednia okładzina reprodukowana w: *Poolese boekbindkunst 1400–1800 uit de Jagiellonische Bibliotheek*, Krakow, samenstelling E. Zwinogrodzka, P. Hordinski, J.S. van Leeuwen, Den Haag 1990, nr 130, s. 99.

Bzowskiego⁸⁶. Jednak chociaż na obydwu książkach widnieją wyciski prawdopodobnie tych samych narzędzi oraz powielane są pewne rozwiązania kompozycyjne, to bez analizy większej liczby opraw trudno jednoznacznie orzec, czy pochodzą one z tego samego warsztatu introligatorskiego.

Być może odpowiedź na to pytanie przyniesie analiza kolejnych, podobnych do omawianych opraw. Odnalezienie ich nie jest jednak rzeczą łatwą – wiele z zachowanych egzemplarzy tego jezuickiego przekładu zostało oprawionych lub zapewne przeoprawionych w późniejszych wiekach. Tak że dziś widzimy je oprawne w niezdobioną skórę, a niejednokrotnie również w dziewiętnastowieczne oprawy biblioteczne – tekturę oklejoną papierem marmurkowym i wzmocnioną na grzbiecie oraz rogach tkaniną, skórą bądź pergaminem⁸⁷.

*

Powyższe rozważania zachęcają, aby na nowo podjąć badania nad zagadnieniem obecności oprawionych książek na staropolskim rynku księgarskim. Być może najciekawsze dla badań nad oprawami księgarskimi okażą się księgozbiory klasztorów i instytucji edukacyjnych, do których kupowano tytuły potrzebne studiującym, a do oprawy których nie zawsze przywiązywano wagę (i których nie przeoprawiono w XIX w.)⁸⁸. Problemy, które przewidzieć można już teraz, związane są głównie ze stanem zinwentaryzowania materiału – w większości nierozpoznanego i nieopisanego. Wiele bibliotek od lat tworzy katalogi starych druków, nie zawsze jednak uwzględniając informację o oprawie. A już najprostsza informacja, czy oprawa pochodzi z epoki, czy nie, mogłaby znacznie przyspieszyć poszukiwania. Może warto przy okazji kompletowania baz starych druków dla projektów niezwiązanych z introligatorstwem zinwentaryzować też oprawy – każda informacja może być pomocna.

⁸⁶ K. Płaszczyńska-Herman, *Oprawy z superekslibrisem donacyjnym Abrahama Bzowskiego OP*, w: „*Arma nostrae militiae*”. *Kultura książki i pisma w Zakonie Kaznodziejskim na ziemiach polskich*, red. I. Pietrzakiewicz, M. Miławicki, Kraków 2019, s. 49–72.

⁸⁷ Już po zredagowaniu niniejszego tekstu otrzymałam informację o trzech kolejnych oprawach tego samego typu, znajdujących się w bibliotekach polskich i czeskich. Budzi to nadzieję na możliwość rozwinięcia w przyszłości podjętego wątku.

⁸⁸ Sugeruje to przykład książek zakupionych dla biblioteki dominikańskiej przez Melchiora z Mościsk – książki, które posiadał w prywatnej bibliotece, oddawał do introligatora i kazał tłoczyć na nich swój superekslibris, zaś te, które kupował do bibliotek, mają przypuszczalnie oprawy księgarskie, zob. K. Płaszczyńska-Herman, *Oprawy prywatnego księgozbioru Melchiora z Mościsk OP w kontekście zbiorów biblioteki dominikanów w Krakowie*, w: *Zbiory polskie*, red. A. Wagner, Toruń (tekst przesłany do druku).

Bibliografia

Źródła

- Biblia Novum Testamentum*, Kraków: Andrzej Piotrkowczyk, 1593.
- Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu* [...], Kraków: Mikołaj Szafrkenberger, 1577.
- Chmiel A., *Inwentarz rzeczy intrologatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z r. 1587*, „*Silva Rerum*” 4 (1928), s. 176–180.
- Hieronim Fabricius ad Aquapendente, Pentateuchos chirurgicum*, Frankfurt am Main: Johann Hartmann, 1592.
- Krakowskie księgozbiory lekarskie z XVI-go wieku*, zebrał i słowem wstępnym opatrzył J. Lachs, Kraków 1913.
- Lewicka-Kamińska A., *Inwentarz księgarni Andrzeja Cichończyka w Jarosławiu z r. 1621*, „*Roczniki Biblioteczne*” 5 (1961), s. 253–299.
- Luter M., *Postylla domowa. To jest kazania na Ewangelie niedzielne i przedniejsze święta* [...], Królewiec: dziedzice Jana Daubmanna, 1574.
- Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce, I. Inwentarze księgarń krakowskich Macieja Scharffenberga i Floriana Unglera (1547, 1551)*, wyd. A. Benis, Kraków 1890.
- Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce, II: Inwentarze bibliotek prywatnych (1546–1553)*, wyd. A. Benis, Kraków 1891.
- Postilla Catholica Evangeliorum de Sanctis totius Anni. Das ist Catholische Auslegung* [...], Köln: Johan Quentel, 1585.
- Privilegia typographica polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793*, oprac. i wyd. M. Juda, Lublin 2010.
- Spuścizna Anny Lewickiej-Kamińskiej, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Przyb. 40/80-Przyb.120/80.
- Torój E., *Inwentarze ksiąg lubelskich intrologatorów z pierwszej połowy XVII wieku*, Lublin 2000.
- Wujek J., *Postylla katolicka mniejsza* [...], Kraków: Andrzej Piotrkowczyk, 1605.

Opracowania

- Badecki K., *Piotr z Poznania, pierwszy stały księgarz lwowski*, Lwów 1932.
- Barycz H., *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440–1600)*, Kraków 1938.
- Bennett S., *Trade Bookbinding in the British Isles 1660–1800*, New Castle (DE)–London 2004.
- Chlebus E., *Dawne intrologatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze*, w: *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016, s. 84–105.
- Chlebus E., *Elementy przybyszowe w oprawach późnogotyckich*, „*Roczniki Biblioteczne*” 61 (2017), s. 67–84.
- Chlebus E., *Śladami intrologatorstwa warmińskiego. O późnogotyckim warsztacie przypisywanym do Lidzbarka*, w: *Intrologatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, Toruń 2017, s. 25–48.
- Chmiel A., *Intrologatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574–1646*, „*Ekspres*” 7 (1929), z. 2, s. 92–109.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Polskie supereklibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Centuria druga*, Warszawa 2001.

- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Rozpoznać i scalić rozproszone – o znakach własnościowych ksiązek z dawnych kolekcji klasztornych*, w: *Przestrzeń klasztoru – przestrzeń kultury. Piśmiennictwo, książka, edukacja*, red. J. Pietrzak-Thébault, Ł. Cybulski, Warszawa 2017, s. 331–356.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Sztuka introligatorska w staropolskiej Warszawie*, w: *Introligatorstwo warszawskie*, „Sesje Varsavianistyczne” 15 (2006), s. 9–30.
- Czapnik M., *Bożogrobca Stanisław z Łowicza i jego księgozbiór*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi. Studia i Materiały” 17 (1996), s. 17–49.
- Czapnik M., *Oprawy poznańskiego Monogramisty MC*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 133–166.
- Dahl S., *Dzieje książki*, [red. B. Kocowski, przeł. E. Garbacik, T. Zapiór, H. Devechy], Wrocław 1965.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer et al., Wrocław 1971.
- Introligatory i ich klienci*, red. A. Wagner, Toruń 2017.
- Isaevič I., *Tipografija Michajla Slezki i ee rol' v mežslavjanskich kul'turnych svjazjach*, w: *Fedorovskie čtenija 1973*, Moskva 1976.
- Jaglarz M., *Księgarstwo krakowskie XVI wieku*, Kraków 2004.
- Kawecka-Gryczowa A., *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.
- Kawecka-Gryczowa A., *Fabricius Paweł*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 211.
- Kawecka-Gryczowa A., *Jan Haller*, w: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 44–62.
- Kiliańczyk-Zięba J., *The Book Inventory of the Sixteenth-Century Krakow Bookbinder, Maciej Przywilcki*, w: *Documenting the Early Modern Book World: Inventories and Catalogues in Manuscript and Print*, ed. by M. Walsby, N. Constantinidou, Leiden 2013, s. 263–282.
- Komorowska M., *Kształt edytorski postylli polskich XVI i XVII wieku – w poszukiwaniu staropolskich konwencji wydawniczych*, „Terminus” 17 (2015), z. 3 (34), s. 317–367.
- Krynicka M., *Elementy figuralne dekoracji polskich opraw książkowych i ich związki z grafiką w pierwszym trzydziestolecu XVI wieku*, w: *Dawna książka i kultura*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, s. 169–183.
- Krynicka M., *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 12 (1980), s. 23–59.
- Lewicka-Kamińska A., *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*, Wrocław 1972.
- Muczkowski J., *Zbiór odcisków drzeworytów w różnych dziełach polskich w XVI i XVII wieku odbitych a teraz w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego zachowanych*, Kraków 1849.
- Muraszko M., *Neringowskie oprawy trzech druków z księgozbioru opata trzemeszeńskiego Wojciecha Mielnińskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 67 (2017), s. 211–220.
- Muraszko M., *Oprawy ksiąg arcybiskupa gnieźnieńskiego Wojciecha Baranowskiego*, w: *O miejsce książki w historii sztuki*, cz. 2: *Państwo i Kościół. W rocznicę chrztu Polski*, red. A. Groniek, Kraków 2019, s. 107–116.
- Muraszko M., *Wybrane oprawy ksiąg z prywatnych bibliotek polskich w zbiorach kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego*, „Studia Europaea Gnesnensia” 12 (2015), s. 261–274.
- Partyka J., *Pergamin, skóra, papier. Oprawy ksiąg z biblioteki kamedulów z krakowskich Bielan*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 261–275.

- Piekarski K., *Druki polskie w XVI w makulaturze okładek ksiąg rachunkowych salin wielickich i bocheńskich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” 44 (1939), nr 1, s. 5–8.
- Piroyżyński J., *Książka w renesansowym Krakowie*, w: *Kraków w dobie renesansu. Materiały Sesji Naukowej z Okazji Dni Krakowa w roku 1986*, wstęp J. Wyrozumski, Kraków 1989, s. 35–62.
- Płaszczyńska-Herman K., *Oprawy prywatnego księgozbioru Melchiora z Mościsk OP w kontekście zbiorów biblioteki dominikanów w Krakowie*, w: *Zbiory polskie*, red. A. Wagner, Toruń (tekst przesłany do druku).
- Płaszczyńska-Herman K., *Oprawy z superekslibrisem donacyjnym Abrahama Bzowskiego OP*, w: „*Arma nostrae militiae*”. *Kultura książki i pisma w Zakonie Kaznodziejskim na ziemiach polskich*, red. I. Pietrzekiewicz, M. Miławicki, Kraków 2019, s. 49–72.
- Pokora P., Muraszko M., *Skarby drukarstwa i introligatorstwa ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Katalog wystawy w Bibliotece Raczyńskich, Poznań 5–30 maja 2015*, Poznań–Gniezno 2015.
- Poole bookbinding 1400–1800 uit de Jagiellonski Bibliothek*, Krakow, samenstelling E. Zwi-nogrodzka, P. Hordinski, J.S. van Leeuwen, Den Haag 1990.
- Poplatek J., *Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy*, „*Polonia Sacra*” 3 (1950), z. 1–4, s. 20–91.
- Pronobis-Gajdzis M., *Niewidoczne dla oczu. Przyczynek konserwatora-restauratora książki do badań tegumentologicznych*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 345–364.
- Rokosz M., *Wenecka oficyna Alda Manucjusza i Polska w orbicie jej wpływów*, Wrocław 1982.
- Różycki E., *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad introligatorstwem i handlem książką*, Katowice 1991.
- Schunke I., *Krakauer Renaissance-Einbande aus dem Umkreis der Sigismund-August-Bände w: Das Buch als Quelle historischer Forschung*, [hrsg. von J. Dietze et al.], Leipzig 1977.
- Sidorowicz-Mulak D., Wagner A., *Dzieło Vesaliusa w opowie Mistrza Dawida a problem początków księgozbioru Zygmunta Augusta*, „*Roczniki Biblioteczne*” 59 (2015), s. 3–24.
- Skorupska Z., *Nering Melchior*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972.
- Sójka J., *Patruus Jan (Jan Patruus z Koła), ojciec*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław 1980, s. 338–339.
- Sójka J., *Patruus Jan, syn*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław 1980, s. 339–340.
- Świeżawska M., *Introligatorzy poznańscy w wieku XVI*, „*Ekslibris*” 7 (1925), cz. 1, s. 71–89.
- Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015.
- Wagner A., *Introligatorzy elit. O działalności Stanisława z Białej i Macieja z Przasnysza vel Mistrza Główek Anielskich*, w: *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, Toruń 2017, s. 73–92.
- Wagner A., *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016.
- Wagner A., *Włoskie wpływy w polskim introligatorstwie XV–XVI wieku*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 81–106.

- Wawrykiewicz Z., *Stanisław Szarfenberger*, w: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 283–296.
- Wojciechowska M., *Z dziejów książki w Poznaniu w XVI w.*, Poznań 1927.
- Zamrzycka J., *Introligatorzy toruńscy od XV do XVI/XVII wieku. Typologia cech warsztatowych*, Toruń 2014.
- Zathey J., Lewicka-Kamińska A., Hajdukiewicz L., *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: 1364–1775, red. I. Zarębski, Kraków 1966.

KATARZYNA PŁASZCZYŃSKA-HERMAN

🏠 Uniwersytet Jagielloński w Krakowie / Jagiellonian University in Krakow, Poland

📧 katarzyna.plaszczyńska[at]uj.edu.pl

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-8475-7227>

Katarzyna Płaszczynska-Herman – PhD in Department of Polish Studies, Jagiellonian University, Krakow. Research interest: book history, renaissance bookbinding, monastic libraries. Main publication: “Unknown Books of Sigismund Augustus in the Congregation of the Mission Library in Stradom,” *The Jagiellonian Library Bulletin*, special issue, 70 (2020); “Superekslibrisy dominikańskie – ślady bibliofilskiej działalności Braci Kaznodziejów,” in *Tegumentologia polska dzisiaj*, ed. by A. Wagner (2015).